

Mijn verhaal begint op een nacht in het jaar 1980. Een Amerikaanse autoverkoper, Dennis M. Hope genaamd, is ten einde raad. Na de scheiding van zijn vrouw is hij nagenoeg bankroet, en hij kan amper nog zijn rekeningen betalen. Hij peinst: Had ik maar ergens wat vastgoed of een lap grond om te verkopen! Hij kijkt door zijn venster omhoog naar de nachthemel, waar zijn blik blijft rusten op de volle maan. Op dat moment krijgt hij een ingeving: wat als hij dáár eens land ging verkopen, op de maan? Na enig uitzoekwerk komt hij erachter dat de Verenigde Naties in 1967 in de zogenaamde 'Outer Space Treaty' hadden laten vastleggen dat geen land ter wereld hemellichamen kon claimen. Maar, denkt Dennis M. Hope, ik ben geen *land*, en over privépersonen staat niets vermeld. Daarom stuurt hij per fax een verklaring naar de VN waarin hij zichzelf juridisch eigenaar verklaart van de maan, en, in één moeite door, ook van Venus, Mercurius, Mars, en Io (een van de manen van Jupiter). Als ze bezwaar hebben, zo schrijft hij, moeten ze binnen zes weken contact met hem opnemen. Aangezien dat niet gebeurt, beschouwt Hope zichzelf vanaf dat moment als rechtmatig eigenaar van de maan en de andere genoemde hemellichamen. Via zijn website *Lunar Embassy* kun je tot op de dag van vandaag percelen aanschaffen, in prijs variërend van vijftieng tot tien miljoen dollar.

Het verhaal van Dennis M. Hope klinkt bizar. Hoe zou je het eigendom van de maan kunnen opeisen, simpelweg door jezelf tot eigenaar uit te roepen? En alsof dat nog niet gek genoeg zou zijn, hoe is het mogelijk dat er dan ook nog mensen bestaan die zo gek zijn om Hope te geloven, en hem te betalen voor een perceel op de maan? Want jawel, de eigendomsbewijzen van stukjes buitenaards grondgebied gaan als warme broodjes over de toonbank. Naar eigen zeggen kan Hope sinds 1995 van zijn handel leven, en heeft hij intussen meer dan zes miljoen klanten.

Als we onze ogen echter afwenden van de nachthemel, en onze blik verplaatsen naar het oppervlak van onze eigen planeet, is het misschien minder bizar. Of liever gezegd: dan zien we ineens een ongemakkelijke gelijkenis tussen het verhaal van Dennis M. Hope en de wijze waarop hier op aarde de boel bestierd wordt, waar immers ook nog altijd een lucratieve handel in grond bestaat. Dat ook dit allerm minst vanzelfsprekend is, werd al scherp gezien door de Franse filosoof Jean-Jacques Rousseau. In een beroemde passage in zijn *Vertoog over de ongelijkheid* (1755) schrijft hij het volgende:

De ware grondlegger van de burgerlijke maatschappij: dat was hij die als eerste een stuk grond omheinde, zich verstoutte te zeggen: 'Dit is van mij', en onnozelaars trof die hem geloofden. Hoeveel misdaden, oorlogen, moordpartijen, ellende en verschrikkingen zouden het mensengeslacht niet bespaard zijn gebleven, als iemand toen de palen had uitgerukt of de gracht had dichtgegooid, en zijn medemensen had toegeroepen: 'Luister niet naar deze bedrieger; jullie zijn verloren als jullie vergeten dat de vruchten van de aarde voor iedereen zijn en dat de aarde van niemand is.'

Als Rousseau het heeft over dat wat 'voor iedereen, maar van niemand' is, geeft hij, in een notendop, een definitie van de meenten. De 'meent' of 'gemene grond' verwees traditioneel naar een gemeenschappelijke weide of heidegrond in of nabij een dorp, waar men zijn vee kon laten grazen en waar men plaggen kon steken, en de bossen waar men hout kon vinden voor het haardvuur en voor reparaties aan de woning. De 'meent' is een begrip dat in ons hedendaagse taalgebruik nogal in onbruik is geraakt. Als je iemand tegenwoordig vraagt naar 'de meent' zullen ze misschien verwijzen naar de winkelstraat in Rotterdam. Dat is op zichzelf al een teken aan de wand. De belangrijkste oorzaak daarvan is dat de moderne geschiedenis, tot de dag van vandaag, zich kenmerkt door een grootschalige onteigening en vernietiging van de meenten.

In de loop van de moderne geschiedenis verdwenen de meenten langzaam maar zeker van de kaart, een proces dat bekend staat als *the enclosure of the commons*. Dat wilde zeggen dat een koning, landheer of grondbezitter eigendom claimde op een gebied dat tot dan toe gemeenschappelijk was. *Enclosure of the commons* is dus de onteigening van de meenten; bovendien betekent 'to enclose'

letterlijk 'omheinen', omdat deze onteigening gepaard ging met het plaatsen van heggen, hekken of muren zodat het gemeenschappelijk gebruik onmogelijk en illegaal werd gemaakt.

David Bollier, een van de hedendaagse denkers over de meenten, noemt dit proces een 'stille diefstal'; daarmee bedoelt hij dat het geleidelijk ging, gefaciliteerd werd door de wet, en daarom ook niet als diefstal wordt erkend. Dat komt mooi tot uitdrukking in een zeventiende-eeuws Engels volksrijmpje, data ls volgt gaat: *'The law locks up the man or woman / Who steals the goose from off the common / But lets the greater villain loose / Who steals the common from off the goose.'* We zouden het als volgt in het Nederlands kunnen vertalen: 'De wet sluit op diegene / die de gans steelt van het gemene. Maar laat de grotere schurk gaan / die de meent steelt onder de gans vandaan.' Dat wil overigens niet zeggen dat die *enclosures* helemaal zonder protest verliepen: beroemde vroegmoderne protestbewegingen, de Diggers en de Levellers, danken hun naam aan het feit dat ze de omheiningen rondom de onteigende meenten uitgroeven of met de grond gelijkmaakten. Of denk aan de koloniale oorlogen uit onze recentere geschiedenis. Karl Marx overdreef dan ook niet toen hij, in *Het kapitaal*, schreef dat 'de geschiedenis van deze onteigening in de annalen der mensheid [is] geschreven met bloed en vuur'.

Lange tijd werden de meenten of *commons* als iets van vroeger beschouwd, inderdaad als een stuk geschiedenis. Zowel de meenten als de *enclosures* waren iets uit de vroegmoderne tijd. In de afgelopen jaren is daar echter verandering in gekomen, heeft er een soort van *renaissance* van de meenten en het denken daarover plaatsgevonden, en wel om een paar redenen.

Ten eerste ontstond er binnen de wetenschap, door economen, historici en filosofen, een hernieuwde interesse in de meenten. Elinor Ostrom ontving in 2009 als eerste vrouw de Nobelprijs voor de economie, en dat was vooral dankzij haar onderzoek naar de meenten. Economen hadden tot dan toe verondersteld dat meenten nooit een duurzaam karakter konden hebben, omdat ze vroeg of laat ten onder zouden gaan aan individueel eigenbelang - de zogenaamde *tragedy of the commons*. Maar Ostrom liet zien dat er tal van plekken bestonden waar meenten heel goed en efficiënt konden functioneren, van Turkse vissersgemeenschappen tot Boliviaans waterbeheer.

Een tweede reden was het ontstaan van allerlei nieuwe meenten, niet in de laatste plaats in de digitale sfeer: het ontstaan van internet gaf een nieuwe impuls aan het delen en gemeenschappelijk beheren van allerlei bronnen, nu dus weliswaar niet-materiële bronnen. Wikipedia, bijvoorbeeld, kan ook als een soort meent beschouwd worden, een meent van kennis, die door ons gezamenlijk gevoed wordt en waar we gezamenlijk gebruik van kunnen maken, en, niet onbelangrijk, die nog altijd zonder winststoegmerk opereert.

De derde en voor mij belangrijkste reden voor de renaissance van het denken over de meenten is dat ook de *enclosures of the commons* niet van vroeger zijn, maar vandaag nog altijd voortduren. Ik zei het al: we lachen om het voorbeeld van Dennis M. Hope, maar in Afrika of in de Amazone wordt land dat van iedereen of van niemand was geclaimd, als eigendom verkocht of vernietigd. Bedrijven als Nestlé en Coca-Cola voeren agressieve lobby's om drinkwatervoorzieningen te privatiseren. Multinationals patenteren genetische codes van zaden en gewassen als intellectueel eigendom. Kennis over de medicinale werking van bepaalde planten of kruiden die al eeuwen van generatie op generatie overging wordt gebruikt om peperdure medicijnen van te produceren. Zelfs schone lucht blijkt verhandelbaar, als we denken aan de handel rond CO²-emissierechten. Het neoliberale kapitalisme heeft geleerd dat van werkelijk álles een markt, van alles een koopwaar gemaakt kan worden: van water, energie, onderwijs, zorg - ja, zelfs van ons eigen leven; want we moeten onszelf verkopen, onszelf 'in de markt zetten', we moeten investeren in relaties, in onze kinderen, natuurlijk in de hoop daar voldoende rendement uit te halen.

Met een duur woord heet dit 'commodificatie', ergens een koopwaar, een *commodity* van maken. Ik vraag me af of er geen beweging de andere kant op mogelijk is: van *commonificatie*, oftewel dingen weer in *commons*, in meenten veranderen. Want meenten zijn niet een aparte categorie objecten; in principe zou alles een meent kunnen zijn. *Omnia sunt communia*, alles is gemeenschappelijk, zoals het in de Handelingen van de Apostelen heet. Een meent is niet een statisch ding, wat daar maar ligt, maar het is afhankelijk van onze activiteiten, onze sociale relaties, onze *zorg* zou je ook kunnen zeggen. In

feite bestaat iedere meent uit drie 'ingrediënten': de gemeenschappelijke bron, de activiteit en de gemeenschap. Neem het simpele voorbeeld van het gemeenschapstuintje: de gezamenlijke bron is de tuin en wat erin groeit en bloeit; de activiteit is het tuinieren, overleggen en verdelen; en de gemeenschap zijn de mensen die aan de activiteiten deelnemen en bijdragen.

Nog even over dat woord, 'gemeenschap', dat immers ook in de politiek de afgelopen jaren dikwijls voorbij kwam. Vaak ging het dan over het gebrek daaraan, en dat we weer een sterker gevoel van gemeenschappelijkheid of 'gemeenschapszin' moesten hebben. Die verhalen liepen uiteen van een extreemrechtse terugkeer naar een homogene, dat wilde zeggen witte gemeenschap, naar meer progressieve zoektochten naar een 'nieuw wij'. Wat mij vaak opviel in die discussies is dat ze inderdaad vaak gaan over een 'verhaal' of een 'gevoel' van gemeenschappelijkheid, zonder dat het ging over de materiële voorwaarden daarvan: gemeenschappelijke voorzieningen of het gebrek daaraan, economische ongelijkheid en onzekerheid, de mogelijkheden, in termen van ruimte en tijd, die mensen hebben om elkaar te ontmoeten. We hebben het, met andere woorden, te lang gehad over een gemeenschappelijkheid waarover met een vroom gezicht gesproken wordt, maar die geen stuiver mag kosten. De gemeenschappelijkheid waarover ik het heb raakt echter zowel aan het materiële als aan het spirituele leven van mensen: als we het over gemeenschappelijkheid of gemeenschapszin willen hebben, zullen we ook moeten spreken over de kloof tussen arm en rijk, over de commodificatie van alles, en over de onteigening, uitbuiting en vernietiging van de meenten door het kapitaal.

In mijn boek *Wat we gemeen hebben* spreek ik dan ook niet over 'gemeenschapszin', maar over 'gemeenzin', een filosofisch woordgrapje. 'Gemeenzin' is de letterlijke vertaling van *common sense*, dat we gewoonlijk vertalen met 'gezond verstand', oftewel dat wat geen uitleg of onderbouwing behoeft omdat het vanzelfsprekend is. Als in: 'Dat is toch gezond verstand, dat weet toch iedereen?' Het probleem is echter dat de *commons* of meenten helemaal niet meer vanzelfsprekend zijn; ik zei in het begin al dat ze nagenoeg vergeten zijn. 'Gemeenzin' verwijst daarom ook nog naar iets anders, namelijk een 'zintuig' (net als 'tastzin', 'reukzin', enzovoorts). En zoals we tastzin nodig hebben om te voelen, en reukzin om te ruiken, zo hebben we 'gemeenzin' nodig om de meenten te ervaren. Dat zintuig hebben we in de afgelopen vijf decennia neoliberalisme, en misschien zelfs al wel veel langer, verwaarloosd. Het komt erop aan om het aan te scherpen, zodat we de meenten die in feite overal om ons heen zijn, weer leren herkennen: in de lucht, het water en de grond en in de gehele natuurlijke wereld, in onze taal, kennis en cultuur, in de stad, de zorg en het onderwijs.

Er zijn hoopvolle voorbeelden: van zogenaamde 'herenboeren', collectieven die samen grond uit de markt halen en duurzaam beheren door de landbouw erop te extensiveren; energie- en wooncoöperaties om de woningnood en energiecrisis te lijf te gaan, actiegroepen die zich verzetten tegen gentrificatie, uitbuiting op de werkvloer, bezuinigingen in zorg en onderwijs. Kortom de beweging om de meest cruciale en basale aspecten van ons dagelijks leven – zoals wonen, voedsel, zorgen en leren – niet langer te behandelen in termen van koopwaren op de kapitalistische markt, maar als meenten, dat wil zeggen als domeinen van gemeenschappelijk bezit en beheer.

Uiteindelijk gaan al deze organisatievormen en bewegingen om iets nog veel fundamenteler. Want zodra we de meenten overal om ons heen zien, gaan we ook anders naar onszelf kijken. We kunnen onszelf dan niet langer zien als zelfvoorzienende, autonome individuen, omdat we altijd worden ondersteund door hele netwerken van afhankelijkheidsrelaties, zoals ook Rebekka de Wit zo mooi beschrijft in haar boek *Afhankelijkheidsverklaring*. Ieder mens is voor zijn ontstaan en voortbestaan afhankelijk van zorg en ondersteuning, niet alleen van andere mensen, maar ook van de materiële wereld om ons heen en van andere organismen, zowel binnen als buiten mij (het menselijk lichaam bevat meer bacteriële dan menselijke cellen). Pas wanneer we ons realiseren dat we zelf deel uitmaken van de natuur, dat natuur deel van ons is, dat we ons altijd al in een wederzijds afhankelijkheidsrelatie tot de ander bevinden, zullen we misschien ophouden met onze destructieve pogingen om de ander (of dit nu mens of natuur is) te onderdrukken en aan ons te onderwerpen. Dat we fundamenteel afhankelijke, kwetsbare, eindige en onvolledige wezens zijn is dan ook niet iets om je voor te schamen maar ligt juist aan de basis van liefde, solidariteit en gemeenschappelijkheid.

Ten slotte: mij werd onlangs door dagblad *Trouw* gevraagd te reageren op een statement van milieuhoogleraar Jan Boersema, die in de Groene Bijbel schreef dat 'een andere omgang met natuur, milieu, energie en grondstoffen moet wortelen in onze levensbeschouwing, anders is zij op termijn gedoemd weer te verdwijnen'. Ik, als niet-christen, ben het daar slechts ten dele mee eens. Ik ben het er niet mee eens voor zover die levensbeschouwing noodzakelijkerwijs van religieuze, meer specifiek christelijke aard zou moeten zijn. De bijbel is, ook historisch gezien, even vaak gebruikt om de uitbuiting van de aarde en van andere volken te legitimeren: God had óns (witte, mannelijke Europeanen) immers als rechtmatig heerser van de schepping neergezet, zo was lang de gedachte. In de beschavingen die door de christelijke kolonisten onder de voeten werden gelopen, en als primitief werden afgedaan, ging men dikwijls uit van een veel gelijkwaardiger relatie tussen mens en natuur. Ook die vind je uiteraard in de christelijke traditie, zoals bij de heilige Franciscus, die de dieren en de zon en de wind als zijn broeders en zusters zag.

Ik ben het dan ook wel eens met Boersema voor zover hij zegt dat aan onze omgang met de ander, zowel de menselijke als niet-menselijke ander, altijd al een zekere levensbeschouwing ten grondslag ligt - dat geldt evenzeer voor het neoliberalisme, dat immers ook niet alleen een economisch denken is maar ook een *cultuur*. Het komt er vooral op aan om dat denken en die cultuur uit te dagen, en die uitdaging kan vanuit hoeken komen, van christelijk tot marxistisch, feministisch, of van *indigenous peoples*. Voor mij behelst het verhaal over de meenten dan ook niet enkel een alternatief politiek of economisch systeem, maar evenzeer een ander mens- en wereldbeeld.

Vandaar: als we onze 'gemeenzin' oefenen en de meenten weer leren zien, en ons die meenten zowel letterlijk en figuurlijk weer eigen maken, kunnen we onszelf ook weer als *als gemeenschap* ervaren, een gemeenschap die uiteindelijk de gehele wereld omspant. Ik wil afsluiten met het vervolg van het eerdergenoemde Engelse volksrijmpje, dat als volgt besluit:

*The law locks up the man or woman
Who steals the goose from off the common
And geese will still a common lack
Till they go and steal it back.*